

“מרקם למזרח”

במאמרו החשוב של אחי הרב ישראל אריאל שליט"א, על גבולות עולי מצרים, אשר הופיע בגליונות א וב', התבררה שיטת הרמב"ם בהתווית הגבולות, והוכח כי דעתו כדעת כל הראשונים הרואים בנקודות: רקם, אשקלון ועכו, ציון לגבולות ער"ב. לבירור זה חשיבות רבה ויש לו השלכות מעשיות ממשיות. הלכה עמומה זו (ה' תר-מות פ"א ה"ז) ברמב"ם היא יסוד שיטתו של מרן הרב הראשי לישראל הרב גורן שליט"א (בבטאון הרבנות הראשית "מאורות" א') להתיר הפירות והעבודה בגולן בשביעית, משום שלדעת הרמב"ם לא נכבש אף ע"י ער"מ.

הדבר תלוי בנקודה נוספת: שאלת מקומה של רקם. ובנקודה זו מחזק המאמר הנ"ל את דברי הרב גורן שליט"א: "כבר פענחו כל המדענים שרקם היא הסלע האדום, היא פטרה בעבר הירדן, הנמצאת בקו רוחב כ-150 ק"מ דרומית לאשקלון... לדעת הרמב"ם יש למתוח קו הגבול של עולי מצרים בין אשקלון לרקם היא פטרה. קו גבול זה נותן לנו את הגבול הדרומי של עולי מצרים וכן את נקודות הגבול המזרחי והמערבי של הארץ". מאחר ולענ"ד לא דקו בנקודה זו, שקילנא הרמנא להעיר מספר הערות.

א. המקור לזיהויה של רקם בפטרה הוא בכתבי יוסף בן מתתיהו (קדמוניות ד') המספר כי העיר הקרויה 'רקם' על שמו של מלך מדין, נקראת בפי ההלנים 'פטרה'. ומוסיף: "משה הוליך את המחנה דרך המדבר ובא אל מקום בארץ ערביה שהערבים חשבוהו למטרופולין שלהם, לפנים 'ערקא' ועכשיו שמו פטרה." (שם.) זיהוי זה 'רקם' = 'פטרה', מופיע גם באבסיביוס, ולאחרונה נתגלתה גם כתובת עם השם 'רקם' בקרבת פטרה. (ע' הילדסהיימר, גבולות הארץ ע' 105, קליין, שם 135, מזר, ערים וגלילות בא"י ע' 132, ותרביץ מ"ה תשל"ו ע' 239.)

אף שאין יוסף בן מתתיהו מזכיר אלא את 'רקם', הרי מסורת עממית זו הקובעת את פטרה כתחנה בדרך בני ישראל במדבר, הביאה את החוקרים לקשור למקום זה את הזיהוי של 'קדש-ברנע' = 'רקם-גיאה', המקובל בתרגומים. מכאן ההנחה הרווחת כי בימי חז"ל זוהתה פטרה עם רקם ועם קדש ברנע. (המחקר המודרני עצמו רחוק מאד מזיהוי זה. ואף שהדברים עמומים ועשרות מקומות הוצעו לכך, נוטים החוקרים לראות את מקומה של קדש ברנע בעין-קדיס או בעין-קודיראת שליד קוצימה.)

ב. במאמר הנ"ל הובא מקור תורני התומך דעה זו. רש"י (במדבר י"ג כ"א) המתאר את מסלול הליכתם של המרגלים מקדש ברנע לתור את הארץ כותב: "הלכו רוח גבול דרומית ממקצוע מזרח עד מערב." משמע שקדש ברנע נמצאת בזוית הדרומית מזרחית של גבולות מסעי.

הנחה זו צ"ע. כי אם בא הכתוב לתאר את מסלול הליכתם מקדש ברנע, די לומר: "ויעלו ויתרו את הארץ - עד רחוב לבא חמת". מדוע צריך לציין את נקודת המוצא; "ממדבר ציין"? ועוד, המרגלים אינם חוזרים לנקודת ההתחלה למדבר ציין, אלא "וילכו ויבאו אל משה ואל אהרן ואל כל עדת בני ישראל אל מדבר פארן קדשה". משמע שקדש ברנע אינה במדבר ציין. אלא שמקדש ברנע יצאו המרגלים מזרחה למדבר ציין כדי להתחיל משם את מסעם בארץ.

לכשנתבונן, שאלה זו תלויה במחלוקת הראשונים פרשני המקרא. על הפסוק: 'ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צין בחדש הראשון וישב העם בקדש' (במדבר כ' א'), אומר אבן עזרא: "בעבור שישבו שם ימים רבים, כי כן כתוב". וכוונתו לכתוב "ותשבו בקדש ימים רבים". קדש זה הוא קדש ברנע, ברור א"כ שלדעתו מדובר באותו מקום. ועל מקום זה נאמר למלך אדום "עיר קצה גבולך". הרי שקדש ברנע סמוכה לאדום. אך הרמב"ן חולק על כך וכ': "כי קדש אשר כתיב בו 'ותשבו בקדש ימים רבים כימים אשר ישבתם' (דברים א' מ"ו) - הוא קדש ברנע, והוא במדבר פארן, ומשם נשתלחו המרגלים בשנה השניה ושם חזרו. אבל קדש זה הוא במדבר סין ובאו שם בשנת הארבעים ושמה מתה מרים ומקראות מפורשים שם." (וכן גם ברכינו בחיי).
 וכן כתב הר"י בתוס' (שבת פ' ט ע"א ד"ה מדבר צין): "דע"כ מדבר צין לאו היינו מדבר פארן", שזה בתחילת דרום וזה בדרום מערב, וכמה מסעות היו ממדבר פארן עד מדבר צין, אלא שאעפ"כ הכל נחשב מדבר אחד וגדול היה. נמצא כי לדעת הר"י והרמב"ן שקדש ברנע בדרום מערב, אין לזהות את קדש באדום עם קדש ברנע=רקם גיאה.

ג. מקור נוסף הובא שם לאישור זיהוי זה מן הרמב"ם (במרו"נ ח"ג סוף פ"ג). שם נאמר כי קדש ברנע היא היא קדש עיר קצה גבול אדום. הדברים תואמים לשיטת אבן עזרא שקדש דאדום וקדש ברנע חד הם.

אך עדיין אין אנו יודעים היכן מקומה של קדש דאדום, ומנין שהיא פטרה? התאור שבתורה מצביע על מקום בגבול אדום אשר ממנו עולים במסילה אל תוך הארץ פנימה. כך גם לשון הרמב"ם שהיא "התחלת הישוב". תאור זה אינו הולם את פטרה שהיא לב הארץ, ושמשה גם כבירת האיזור. מסתבר ע"כ שעלינו לחפשה לדעת הרמב"ם על הגבול, ממערב או אולי ממזרח לאדום.

את קושיית הרמב"ן על אבן עזרא שצין אינו פארן, ניתן לתרץ שמאחר ונחשבים למד-בר אחד (ר' שבת שם), הרי יתכן שקדש ברנע נמצאת על גבול שני המדבריות ונקראת על שם שניהם. לפי תרץ זה שוב נרחיק את קדש ברנע מערבה גם לדעת אבן עזרא והרמב"ם.

ד. גם לשיטה זו ש'רקם גיאה' זהה עם רקם דאדום, אין עדיין כל הוכחה שהיא גם 'רקם' של המשנה בגיטין, ושל הרמב"ם, הקובעים בה את גבול המזרח. ועלינו לבחון זאת ממקורות ההלכה.

הראשונים (תוס' גיטין ב' ע"א ד"ה ואשקלון, ונדה נ"ו ע"ב ד"ה הבאים מרקם, רמב"ן בגיטין שם ובהשמטות, הר"ן הרשב"א והריטב"א שם) קבעו כי "הרבה רקם הווי". כי לדעתם כל 'קדש' מתרגמת 'רקם'. (אף כי בתרגום אין הדבר כן, ע' תרגום יהושע כ' ז'). וכבר מנה הריטב"א ארבע רקם מן המקרא. א) קדש וכרד (בראשית ט"ז י"ד). ב) קדש ושור (שם כ' ג). קדש נפתלי (יהושע כ' ז'). ד. קדש דאדום (במדבר כ' א', ול"ג ל"ו).

כן מופיעה רקם פעמיים במשנה, בגיטין ובנדה, ולדעה אחת בראשונים אין הן אותה רקם, כי בזו היו יהודים מצויים ובזו לא.
 גם ברשימת התחומין מופיעות שתי רקם. 'רקם דחגרא' ו'רקם גיאה'.
 ונשאלת השאלה איזו היא רקם לה מתכונת משנתנו?
 הרבה התחבטו בזה הראשונים ומספר שיטות נאמרו.
 השיטה הקרובה ביותר לאמור בדבריו של אחי הרב ישראל שליט"א, היא שיטת תוס' הרא"ש האומר: "וי"ל דעוד קדש אחד הוה שהוא חוצה לארץ כדכתיב 'והנה אנחנו

בקדש עיר קצה גבולך", ובדרומית מזרחית של ארץ ישראל הוה אצל ארץ אדום. שהרי כשמונה גבול דרומית של ארץ ישראל אצל המזרח באלה מסעי מונה תזילה קדש שאצל ארץ אדום שנאמר והיה לכם פאת נגב ממדבר צין על ידי אדום והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה. וכתוב מדבר צין הוא קדש, והיינו רקם דר' יהודה לקמן. אך גם על כך נחלקו ראשונים. הרמב"ן בהשמטות בגיטין (וכן בר"ן) כתב: "ולכא למימר דרקם זהו קדש שבגבול עשו'. ומשני טעמים. א) דא"כ איך אומרים בגיטין שם דסמיך לארץ ישראל, הא מרחק טובא. ב) אותו פסוק המובא בתוס' הרא"ש "והיה לכם פאת נגב ממדבר צין על ידי אדום", מוכיח היפוכו של דבר, שקדש הינה מא"י, וא"כ אינה רקם של משנתנו הנחשבת כבר כחור"ל.

והריטב"א כתב: "אותה דאדום ליכא למימר דהוא לדרומה של א"י ואנן מרקם שהוא למזרח בעינן. ומקדש ברנע היינו רקם גיאה ליכא למימר, דהא בהדיא אמרינן בספרי בפ' והיה עקב דתרי רקם איכא בא"י רקם גיאה ורקם חגרא וכבשום עולי בבל". נמצא כי דעת הרמב"ן והריטב"א והר"ן שרקם של משנתנו אינה רקם דאדום, או רקם גיאה, כי הללו מא"י בעוד רקם זו חר"ל.

גם תוס' הרא"ש מסכים לעקרון כי רקם גיאה אינה 'רקם' שלנו משום שרקם הינה חור"ל, אך הוא סובר שרקם דאדום – חור"ל היא, וע"כ ניתן לזהותה עם רקם.

ה. הרמב"ן והריטב"א הורונו הכיוון לזיהויה של רקם. כמי שמציינת את גבול המזרח אין זה מסתבר שתהיה כ"כ רחוקה לדרום, ויש לחפשה בקצה המזרח כאשר כנגדה עיקרה של הארץ.

רמז נוסף ניתן במשנתנו בדברי ר"ג "אף המביא מן הרקם ומן החגרא". משמע שרקם שלנו קשורה לחגרא. ואכן פשוט לתוספות כי אם ניתן לזהות את רקם של משנתנו באחת המנויות, ואין מדובר כאן באחרת הנמצאת בחור"ל, ה"ז ברקם דחגרא של רשימת התחומין ולא ברקם גיאה'. שהרי הם מקשים בפשיטות: דבספרי בפרשת והיה עקב חשיב רקם וחגרא (היינו: רקם דחגרא) כהדי כרכים שכבשו עולי בבל, ומדוע צ"ל בפני נכתב ובפני נחתם? ומסקנת ר"י שאכן רקם מא"י, אלא שלגבי גיטין נחשבת כחור"ל, בגלל ריחוקה מן הישיבות ובי"ד.

אכן גם חוקרים המזהים את 'רקם גיאה' של חז"ל כפטרה, סבורים כי אינה 'רקם' של משנתנו. ש. קליין ההולך בשיטת הר"י בתוספות, קובע כי רקם של המשנה היא 'רקם חגרא', ואת זו הוא מזהה בשני מחוזות בטרכון המזרחי. (ע' קליין, גבולות הארץ 129, ור' המפה המצורפת, מס' 1). כעין זה אצל י. פרס (מבוא לאינצ' א"י).

בכתובת רחוב, אשר נתגלתה לפני מספר שנים, ובה רשימת התחומין, לא מופיעה המלה 'דחגרא' אלא 'רקם טרכון זימרה דמתחם לברצרה'. אעפ"כ, מטעמים אחרים, כותב ד"ר יעקב זוסמן חוקר הכתובת: "זו כנראה הנקודה הקיצונית והמרוחקת ביותר ממרכז הישוב היהודי בארץ ישראל בכיוון למזרח באיזור בצרה. רקם זו מהוה את הזוית הצפון-מזרחית של המשולש: עכו – רקם – אשקלון המתואר בתחומין שלנו ובמשנה גיטין. ולא 'רקם דגיאה' (או כל רקם אחר) שבדרום הקיצוני (המציינת ומסמלת בתרגומים את הגבול הדרומי של הארץ)".

מספר רמזים לכך (עי' תרביץ שם):

א. בצרה נחשבה לנקודת גבול ומעבר בין א"י לישוב היהודי שבמזרח-בבבל. (ע' ירושלמי שביעית פ"ו ה"א). בע"כ מסתבר כי 'רקם' תואמת ל'רקם טרכון זימרה דמתחם לברצרה'.

ב. בירושלמי גיטין פ"א ה"ב בשם ר' יוחנן המביא גט מבבל לא"י צ"ל בפני נכתב,

והראיה מן המשנה שר' יהודה אומר: מרקם למזרח ורקם כמזרח. משמע הציר: רקם - מזרח - כבל. (בבבלי הראיה מן הסיפא, עכו כצפון, ובבל כצפון, שנא' מצפון תפתח הרעה. אין לומר שאלו ואלו דברי אלקים חיים, כי שתי דרכים הובילו לכבל, ישרה למזרח דרך המדבר, ועוקפת, דרך צפון).

ג. בירושלמי יבמות פ"א ה"ו. "תמן תנינן כל הכתמים הבאים מרקם טהורים, הא גירי תדמור (בבבלי, 'תרמוד') כשירין". ומסתבר כי רקם שבצפון-מזרח יכולה להיות ראיה לתדמור.

נמצינו למדים כי גם דעת הראשונים וגם דעת החוקרים היא כי את 'רקם' של משנתנו יש לחפש בצפון מזרח, יתכן והיא זהה עם 'רקם חגרא', אך לא עם 'רקם גיאה' שהיא אולי פטרה.

ו. במאמר מיוחד על הרקם והחגר (ערים וגלילות בא"י) מצביע ב. מזר על כיוון נוסף בזיהוי רקם דחגרא. השרש חגר בהוראת אזר, היקף, הוא כלל שמי. מושג זה חל על מחנה מוקף חומה או גדר, על מקום מבוצר במדבר ובספר, ואף על מערכת מקומות מבוצרים. "החגרא אינו אלא חבל ארץ או שרשרת מקומות מבוצרים בקו הלימס הערבי שבספר המזרחי של הארץ אשר לארכו עבר הכביש הצבאי של הפרובינקיה ערביה".

אולי לאיזור זה מכון המסופר בב"ר ע"ט ח': רבי חיה רבה ורבי שמעון בן חלופתא שכחון מילין מן הדין תרגומא ואתון להדי חגרא דערביה (הגיר' ע"פ תיאודור - אלבק) למלפינה מן תמן.

וע' פ' זה הסביר את התרגום בבראשית הקורא לשור ולברד - חגרא, כי כמו כמזרח גם בדרום הארץ, בנגב, היה רווח מושג זה, וקו הלימס הרומאי בדרום הוקם במקומות שנהגו לבצרם כבר מקדמת דנא.

הבטוי בכתובת רחוב 'רקם טרכון זימרה דמתחם לבוצרה' יש בו לחזק את ההשערה שאין מדובר כאן בנקודה אחת אלא בקו מבוצרים כלפי מזרח. (ר' הישוב היהודי בגולן, עמ' 20). לפ"ז נקבע בשם 'רקם' לא מקום אחד בגבול המזרח. אלא הותווה עיקרו ורובו.

ז. עתה משיש בידנו כיוון לזיהוי מקומה של רקם, כיצד נשרטט את תחומי הארץ ע"פ דברי הרמב"ם?

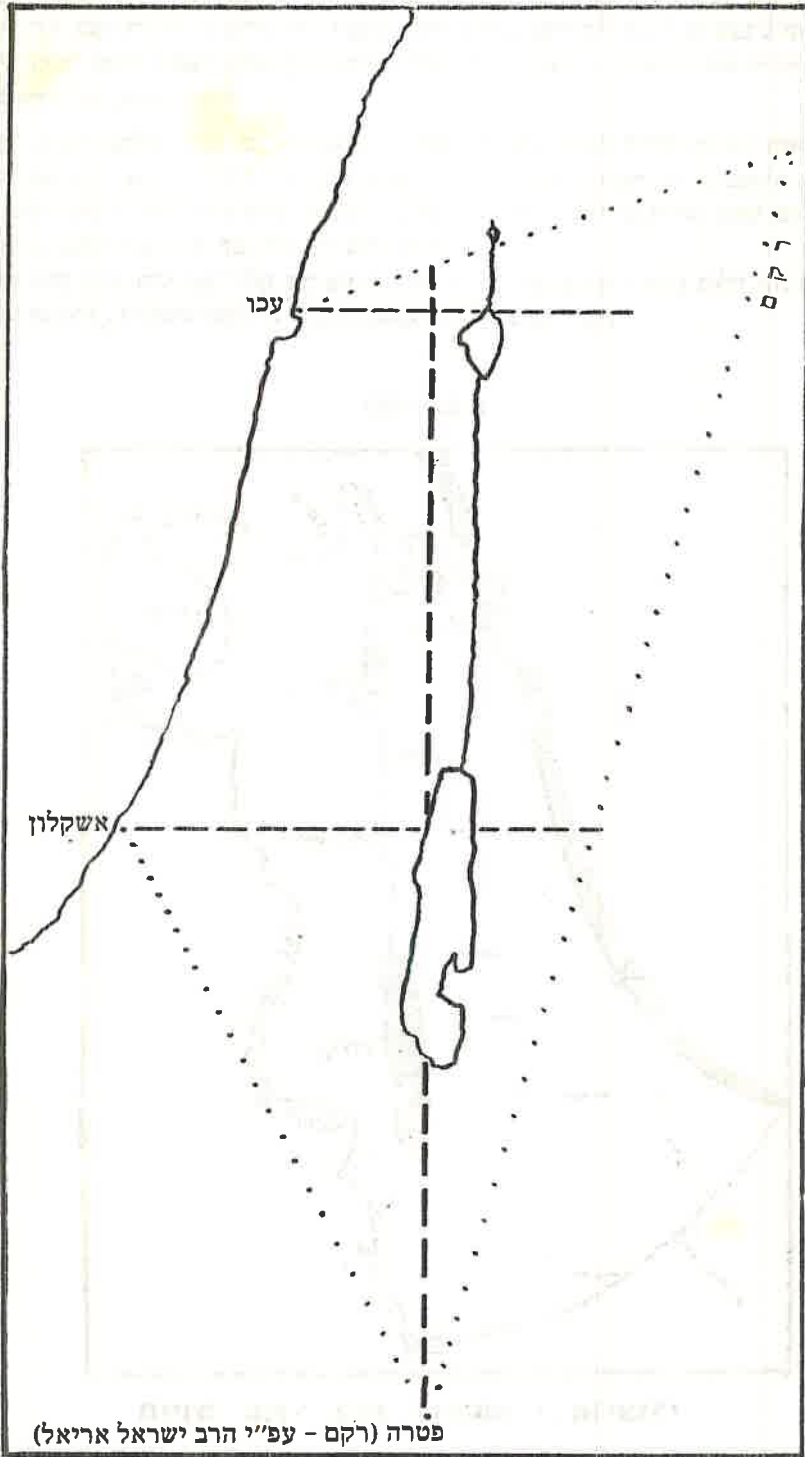
לכאורה כוונת הרמב"ם שיש למתוח קו מרקם לצפון ולדרום, ומעכו ואשקלון למזרח, והמרובע שנוצר תוחם את גבולות הארץ. אך הדבר תמוה ביותר.

א. כבר כתב החזו"א (שביעית ג' כ"ו): "אי אפשר לומר דרואין כאילו חוט מתוח כנגד רקם צפון ודרום לרובע של עולם וכן לכל רוח. שאין א"י מרובע לרובע של עולם אלא פעם הגבול יוצא ופעם נכנס".

תחומי הארץ נישנו בכרייתת התחומין ע"י ארבעים ציונים, דבר המבטא היטב כי אין הגבול מרובע, אלא נכנס ויוצא. ברייתא זו אף שלא נשנתה במשנה, מוזכרת ע"י הראשונים (תחילת גיטין) בפשיטות כדבר שאין עליו עוררין.

ב. אם מפרשים את דברי הרמב"ם שבא לחדש ולקבוע שיטה קוית, הרי אין לנקוט בה לחצאין. כל עיקרה שהיא בנויה על פשטות לשון הרמב"ם, וכך נקבע תחום חד משמע. כל תזוזה מפשטות לשונו, כל שינוי, הרי הוא משמיט את היסוד הזה והופך הדברים להשערה הפורחת באויר שאין בה כל ממש.

השיטה-הקורית

מפה מס' 2

תורה
נביאים
כתובים

